

CONTRIBUȚII PRIVIND REPREZENTĂRILE FIGURATE ALE ZEULUI MARTE ÎN DOBROGEA ROMANĂ*

Z. COVACEF

Două descoperiri recente, intrate în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, vin să întregască aspectul iconografic și mitic al zeului Marte în cadrul panteonului Dobrogei romane.

1. *Statuetă-aplică*, înaltă de 11,7 cm, lucrată din bronz plin, bine conservată. A fost descoperită pe traseul Canalului Dunăre — Marea Neagră, în dreptul localității Poarta Albă, unde a ajuns însă odată cu piatra adusă pentru necesitățile construcției de la o carieră din centrul Dobrogei¹.

Statueta înfățișează un tânăr luptător, în picioare, în poziție de repaos — cu greutatea corpului pe piciorul drept, stîngul fiind ușor flexat. Este îmbrăcat într-o tunică, tăiată pătrat în jurul gîtului și cu patru rînduri de lambrechinuri pe poale; are mînele scurte, de fapt *umeralia*, formate din cîte patru șiruri de lamele. Cîte o *instila* coboară pe ambii umeri. Pe piept platoșa este decorată cu capul *Meduzei*. Luptătorul poartă pe cap un coif cu panaș foarte înalt, de sub care iese — de jur împrejur — părul ondulat. Picioarele, pînă la genunchi, sînt protejate de cnemide (fig. 1). Trăsăturile feței rotunde nu se disting foarte clar; deducem totuși un chip tînăr, cu detaliile proporționale, imberb.

Cu mina dreaptă, ridicată, ținea o lance (acum dispărută) (fig. 2), iar cu mina stîngă, lăsată în jos (fig. 3), ținea scutul (și acesta lipsește, împreună cu partea inferioară a mîinii).

Spatele statuetei este scobit de-o manieră care să permită fixarea aplicii pe obiectul pe care trebuie să-l decoreze (fig. 4). Pentru o mai mare siguranță în fixare, prin lambrechinurile tunicii — între șirurile doi și trei — era trecut un nit. Astăzi se mai păstrează orificiul acestuia.

Baza statuetei o formează un profil de navă.

Am recunoscut în această reprezentare pe zeul *Marte*. Iconografia sa cunoaște două tipuri principale: primul — înfățișarea divinității sub chipul unui tînăr imberb, nud — sau îmbrăcat cu o simplă hlamidă —, avînd ca simboluri care-l determină: casca, lancea și scutul. Cel de-al doilea tip prezintă un bărbat matur, bărbos, în ținută militară de legiune, cu mina dreaptă, ridicată, ținînd lancea și cu mina stîngă, lăsată în jos, sprijinînd scutul rotund aflat la picioarele sale². Cea de-a doua imagine, astfel transmisă în mai multe reprezentări, constituie de fapt o copie a statuii lui *Mars Ultor* din templul

* Comunicare susținută la Simpozionul științific anual al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, la 28 noiembrie 1986.

¹ Piatra necesară amenajărilor constructive ale Canalului Dunăre — Marea Neagră din zona Poarta Albă, a fost adusă din cariera Nicolae Bălcescu, situată în sudul localității, între aceasta și localitatea Cuza Vodă.

² G. Hermansen, *Studien über den Italischen und Römischen Mars*, 1940.

Fig. 1

Fig. 2

cu același nume aflat în forul lui Augustus din Roma³, copiată pe reversul a numeroase monede din epoca imperială, în special din perioada Antoninilor⁴ și care constituiau surse de inspirație pentru gravarea gemelor⁵.

Statueta-aplică aflată în muzeul constănțean, imbină cele două aspecte iconografice prin faptul că divinitatea este înfățișată sub chipul unui tinăr, imberb, îmbrăcat însă în ținută militară de egune.

În prima ipostază iconografică: tinăr, imberb, nud, cu armele caracteristice: coiful, cu pană înalt, lancea și scutul, Marte apare în două basoreliefuri pe coifurile de la Ostrov⁶ (fig. 5 a—b), unde este reprezentat văzut din față, în poziție de repaos cu greutatea corpului pe piciorul drept, stingul fiind puțin mai în față și ușor flexat; capul este prezentat întors spre umărul stâng, oferind vederii profilul drept. Coiful de pe capul celor două basoreliefuri, ca și chipul divinității, sînt foarte asemănătoare cu cele ale statuetei aflată în discuție.

³ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecques et romaine*, Paris, 1897—1910, I, p. 349, 6; II, p. 189—190, 793; F. Durrbach, *Mars*, în DA, III², p. 1623, fig. 4847; Cornelius C. Vermeule, III, *Hellenistic and Roman cuirassed Statues. The Evidence of Paintings and Reliefs in the chronological Development of Cuirass Types*, Berytus, vol. XIII, fasc. 1, 1959, pl. VII/24.

⁴ Harold Mattingly, *Coins of the Roman Empire*, IV, 1968, pl. 28/11; 43/3, 10; 47/1 etc.

⁵ G. Sena-Chiesa, *Gemme di Aquileia*, Aquileia, 1966, p. 147; D. Tudor, în *Apulum*, 6, p. 225.

⁶ A. Rădulescu, în *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 535—555; M. Irimia, *Bronzuri figurate*, Constanța, 1966, p. 46—49, nr. 31—32.

Fig. 3

Fig. 4

În țara noastră, Marte tinăr este întâlnit pe două aliche din bronz aurit, descoperite la Sarmizegetusa⁷, cu deosebirea că acestea din urmă sînt busturi ale zeului și nu statuete întregi. Excelentele statuete de la Potaissa⁸ sau de la Porolissum⁹, aparțin total primului tip iconografic menționat.

Din materialele cercetate de noi, provenind din celelalte provincii ale Imperiului roman, am mai depistat existența a trei statuete care-l reprezintă pe Mars tinăr, imberb și îmbrăcat în armură, aflate — două dintre ele — în Muzeul de antichități din Rouen, Franța¹⁰, însă doar una se înscrie tipului iconografic Mars Ultor.

Mai putem reține, pentru o analogie mai apropiată zonei, imaginea lui Marte, aparținând aceleiași tip iconografic, care apare realizată pe o „emă din carneol roșu”¹¹, montată pe un inel de plumb, descoperită într-un mormînt de înhumăție din anticul Tomis.

⁷ D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, în BAR, Oxford, 1979, p. 86, nr. 80—81, pl. CXVI. Se mai cunoaște o piesă asemănătoare, provenind tot din Transilvania, cf. Cristian M. Vlădescu, Constantin Pop, în AMN, 19, Cluj-Napoca, 1982, p. 305—306, fig. 5.

⁸ Z. Milea, în AMN, 8, 1971, p. 577—578.

⁹ Constantin Pop, Alexandru V. Matei, în Acta Musei Porolissensis, 1, Zalău, 1978, p. 77—83; N. Gudea, *Porolissum*, București, 1986, p. 96, fig. 14.

¹⁰ E. Espérandieu et H. Rolland, *Bronzes antiques de la Seine-Maritime*, XIII-e Supplément à „Gallia”, Paris, 1959, p. 26—27, nr. 14—15, pl. VIII, cu bibliografia anterioară.

¹¹ Idem, *op. cit.*, p. 27, nr. 16, pl. VIII.

¹² S-a descoperit în zona Gara Veche, în 1961, M 191 (înhumăție în țigle), cf. Z. Co-vacef, C. Chera-Mărgineanu, în Pontica, 10, 1977, p. 193, 199—200, nr. 7.

Statueta-aplică pe care am prezentat-o se impune atenției atît prin ineditul său iconografic cit și, mai ales, sub aspectul plastic și funcțional.

Busturile lui Marte utilizate ca aplice la un car (fig. 6), descoperite la Telița (jud. Tulcea)¹³, constituie un precedent pentru artele decorative ale Dobrogei romane. Nu credem însă că statueta-aplică prezentată de noi ar fi decorat vre-un car — de luptă sau paradă — ori vreo altă piesă de mobilier. Modul în care este scobit spatele ne îndreptățește să presupunem că această statueta a împodobit virful unui *vezillum*, știut fiind că aceste steaguri aveau în virf fie figura așchiei imperiale, fie chipuri ale unor divinități protectoare ale războinicilor : Mars, Victoria, Hercules etc.¹⁴. Faptul nu surprinde deci, iar descoperirile arheologice au dovedit că imaginile acestor divinități decorează în mod curent piesele de armură și de harnașament. Sînt evidente în acest sens, scenele cu imagini de *signiferi* de la Tropaeum Traiani¹⁵, decorul platoșei de pe trofeul aceluiași monument¹⁶, ca și imaginile de pe Columna Traiană¹⁷. Figura lui Marte — ca și a Victoriei de altfel — apare, cum aminteam, și pe cunoscutele coifuri de paradă, din bronz, descoperite la Ostrov¹⁸.

O problemă deosebită ridică suportul statuetei, reprezentat printr-un profil de navă. Concluzia care se poate trage, referitor la această imagine, ar fi că steagul al cărui virf era împodobit cu statueta lui Marte să fi aparținut unei unități militare navale. Cum și în ce condiții a ajuns acest steag în inima Dobrogei, departe și de Dunăre și de mare, este mai greu de presupus.

Calitățile artistice deosebite ale piesei, analogiile bune cu reprezentările de pe coiful de bronz de la Ostrov, ca și cu aplicele de pe carul de la Telița, ne determină să datăm statueta în secolul II e.n.

2. Cel de al doilea monument referitor la iconografia și cultul zeului Marte este un ex-voto din calcar, descoperit la Tîrșușor. (Fig. 7). Are dimensiunile : În : 42 cm, l. : 34,3 cm, gr. : 9,5 cm (la bază) — 6 cm (în partea de sus). Este de formă dreptunghiulară, cu fronton triunghiular, în interiorul căruia este înscrisă o rozetă, și cu două acrotere mici. Într-un cadru de 27,5 cm lățime și 29,3 cm înălțime sînt sculptate, în basorelieu, două divinități : în stînga Hercules, bărbos, nud, cu atributele clasice : măciuca sprijinită pe sol cu mina dreaptă și blana leului aruncată peste umărul și brațul stîng ; în mina stîngă eroul ține merele din grădina Hesperidelor. În stînga lui Hercules este reprezentat Marte, de asemenea bărbos, îmbrăcat în tunică cu talie lungă și cu un șir de lambrechine pe poale care ajung pînă deasupra genunchilor ; are o mantie, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă și ridicată, din spate, peste brațul stîng. Din lipsă de spațiu rezervat reprezentării, parte din mantie este realizată peste chenar. Pe cap are coif, al cărui pană, din aceeași lipsă de spațiu, a fost schițat și pe chenarul de sus. În picioare este încălțat cu *caligae*. Zeul ține cu mina stîngă, ridicată, lancia înaltă și un scut rotund, pentru a ridica cu mina dreaptă — eliberată de atribute —, în centrul scenei, o coroană.

¹³ M. Irimia, *op. cit.*, p. 12—14; A. Rădulescu, în Pontica, 4, 1971, p. 279—282, nr. 3.

¹⁴ Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a VIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 224 : „O triadă militară cunoscută adesea în inscripții, formată din Jupiter, Mars și Victoria, apare și pe signa oricărei legiuni“. Pe un *signum* de cohortă pretoriană apar cele trei divinități protectoare ale soldaților : Jupiter, Mars și Victoria, cf. A. V. Domazewski, *Religion des römischen Heeres*, Trier, 1895, p. 4; D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 161—162.

¹⁵ Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi. Tropaeum Traiani*, Bukarest—Bonn, 1965, în special fig. 188—190 (metopele X—XII), fig. 287 (metopa XXIX) ; Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani, II. Monumentele romane*, București, 1984, fig. 35 (metopele 26, 12), fig. 36 (metopele 40, 13), cu mențiunea că ultimul editor numerotează metopele în altă ordine.

¹⁶ Fl. B. Florescu, *op. cit.*, fig. 129; Mihai Sâmpetru, *op. cit.*, fig. 74, 78.

¹⁷ C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896—1900, imaginile în care apar signiferi ; Fl. B. Florescu, *Die Trajanssäule*, Bukarest—Bonn, 1969, p. 110, fig. 55 ; pl. V, VIII, IX, XX, XXIV, XXXIV, XLI, LXII, LXV etc.

¹⁸ A. Rădulescu, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 535—555.

Fig. 5, a-b

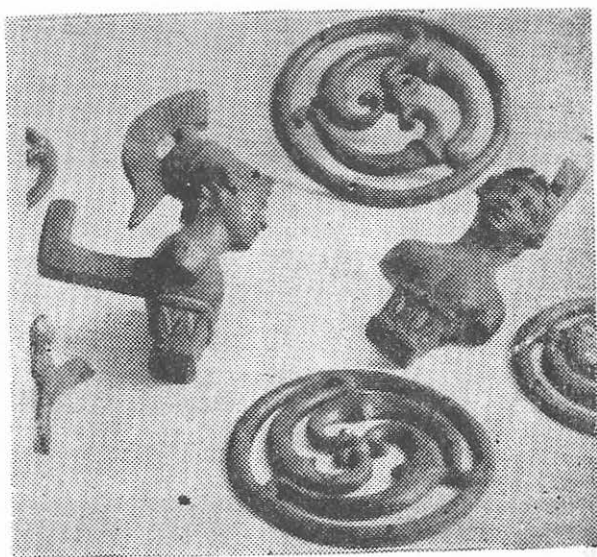

Fig. 6

Asocierea celor două divinități, adorate cu predilecție de soldați, nu poate surprinde¹⁹. Ambele apar reprezentate și pe o placă din marmură, de formă rectangulară (21 x 20 cm), descoperită la Varna²⁰. Zeii sint înfățișați aici ca doi tineri, imberbi, iar Marte ține lancea în mina stingă, în dreapta avind scutul și spada. O simplă asociere, deci²¹, a două dintre divinitățile protectoare ale soldaților.

Relieful aflat în muzeul conștanțean ni se pare mai profund în semnificații, datorită unui atribut insolit: coroana pe care o ridică Marte. În numeroase reprezentări, Victoria — divinitate adorată de asemenea de către soldați — este cea care ține în mîna ridicată o coroană, cu semnificația de încoronare, decorare a dedicantului.

Se știe că un stimulent important pe cîmpul de luptă îl constituiau *dona militaria* (decorațiile)²². În timp ce soldații din legiuni primeau ca decorații *armillae* (brățări), *torques* (coliere) și *phalerae*, centurionii aveau dreptul, în plus, la *coronae*²³, de diferite „clase”. O *corona civica* însă, alcătuită din ramuri înfrunzite de stejar, puteau primi și soldații care salvau viața unui camarad pe cîmpul de luptă²⁴.

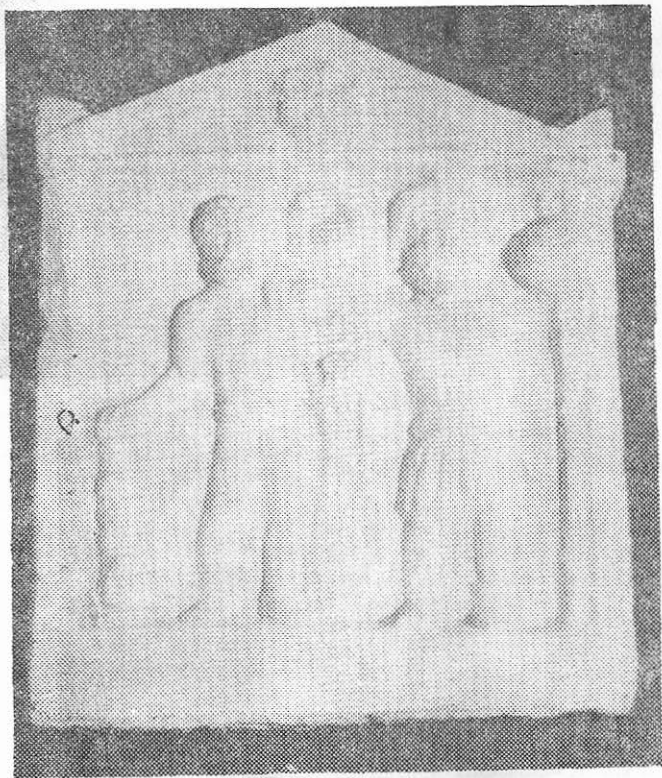

Fig. 7

¹⁹ Doina Benea, *loc. cit.*; Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 44.

²⁰ Goranka Tontcheva, în *Izvestiia—Varna*, 11, 1960, p. 80, nr. 12, pl. XI, fig. 58.

²¹ M. Bărbulescu, *loc. cit.*

²² D. Tudor, *op. cit.*, p. 163.

²³ *Idem*, p. 164.

²⁴ *Ibidem*.

Putem presupune că cel care a dedicat monumentul descoperit la Tîrgușor — lui Hercules și Mars — solicita sprijinul divinităților în luptă și evidențierea sa cu acest prilej; sau, mai posibil, fusese deja evidențiat și, drept mulțumire, le închină zeilor preferați, monumentul, promis, poate, înainte de luptă.

Marte, ca zeu oficial al armatei romane²⁵, nu are prea multe atestări în Dobrogea romană, dacă facem excepție că cel mai important monument militar al antichității, Tropaeum Traiani, de la Adamclisi, este dedicat lui Mars Ultor²⁶.

Cea mai veche atestare a sa o constituie o epigramă pusă anonimului din Neapolis a Syriei²⁷, în care, de fapt, este vorba de *Ares, zeul gladiatorilor*²⁸. Ultima atestare, de asemenea epigrafică, o constituie o dedicație, descoperită la Histria și datînd din sec. IV î.e.n., în care *Marte* cu epitetul de *conservator*, este invocat alături de *Iupiter Optimus Maximus*²⁹.

Între cele două epigrafe se înscriu celelalte monumente închinat lui Marte: coifurile de la Ostrov, pe care apare imaginea sa, aplicele de la Telița, monumentul Tropaeum Traiani, gema din Constanța, precum și cele două piese pe care le-am prezentat: statueta-aplică și basorelieful de la Tîrgușor, toate încadrîndu-se, din punct de vedere cronologic, secolului al II-lea e.n.

Elementul de noutate pe care îl aduc piesele prezentate de noi, și asupra căruia insistăm, este faptul că — deocamdată — sînt singurele reprezentări cu referire directă, imagistică dar și spirituală, la cultul zeului Marte în Dobrogea romană.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES REPRESENTATIONS FIGUREES DE MARS DANS LA DOBROUDJA ROMAINE.

Z. Covacef

— Résumé —

L'auteur présente deux nouvelles découvertes qui se rapportent au culte de Mars dans la Dobroudja romaine.

1. Statuette-applique, en bronze pleins, représentant Mars debout, jeune, imberbe, revêtu d'une cuirasse ornée en son milieu d'un relief en tête de Méduse, modelée avec des lambrequins tombant aux genoux; il est appuyé sur sa jambe droite, la gauche légèrement avancée. Le bras droit est levé, la main tenant sans doute une lance; le bras gauche baissé le long du corps s'appuyait vraisemblablement sur un bouclier. La tête est coiffée d'un casque à panache. Les jambes sont protégées par des *knemides*. La statuette a comme base un navire. Vu la façon dont la statuette est traitée sur sa face arrière, l'on peut en conclure qu'elle était vraisemblablement employée comme élément décoratif pour un *verillum*. Bon travail provincial du II-e siècle de n.è.

2. Bas-relief en calcaire, sur lequel sont figurées deux divinités vénérées dans l'armée: à gauche — Hercule, barbu, nu, s'appuyant avec sa main droite sur une massue, sur le bras gauche est la peau du lion et dans le main gauche les pommes. À droite est représenté Mars, barbu, revêtu d'une cuirasse avec lambrequins tombant aux genoux; le dieu a un manteau sur ses épaules. La tête est coiffée d'un casque à panache. Le bras gauche est levé, la main tenant une lance et un bouclier rond; le bras droit est aussi levé, la main tenant une couronne. Bon travail provincial du II-e siècle de n.è.

Les deux pièces viennent d'enrichir le répertoire des représentations figurées de Mars dans la Dobroudja romaine. La nouveauté consiste dans l'iconographie de la statuette-applique et dans l'association de deux divinités vénérées dans l'armée: Mars et Hercule.

²⁵ Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 182—183; D. Tudor, *Oftenia romană*⁴, București, 1978, p. 381.

²⁶ Andrei Aricescu, *loc. cit.*, cu bibliografia referitoare la temă.

²⁷ I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 161—163, pl. XL.

²⁸ *Idem*, în special n. 8 și 9.

²⁹ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 693—694, nr. 57=ISM, I, 132=IGLR, nr. 109.